

ТРАГЕДІЯ ПОЛОНУ

УДК [94+355.257.7-054.6](450:477) «1946/1954”

© Олександр ПОТИЛЬЧАК

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ІТАЛІЙЦІ В РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1946 – 1954 рр.)

На основі унікальних архівних документів розглядається проблема перебування італійських бранців у таборах для військовополонених НКВС (МВС) на території Української РСР у 1946 – 1954 рр. Уперше в історичній науці робиться спроба аналізу динаміки чисельності цієї категорії контингенту, з'ясовуються причини й конкретні обставини втримання італійських військовополонених в «українських» таборах, особливостей їхньої репатріації на батьківщину. Уточнено поширену в спеціальній літературі дату завершення повної репатріації італійських бранців радянських таборів.

Ключові слова: Українська РСР, італійські військовополонені, стаціонарні табори, репатріація.

Про участь італійського експедиційного корпусу у війні проти СРСР існує розлога історіографія. Певною мірою дослідженими та оціненими в історичному контексті є питання участі італійських військ у бойових діях на радянсько-німецькому фронті. Водночас упродовж десятиліть в історичній науці свідомо замовчувалася інша, породжена політичними амбіціями фашистського вождя Італії та конкретною військово-стратегічною й тактичною ситуацією на радянсько-німецькому фронті, проблема – трагічна доля десятків тисяч італійських бранців, які в роки Другої світової війни й повоєнний період опинилися в радянських, а згодом і в нацистських таборах для військовополонених. Через різні обставини драматична доля частини цих бранців виявилася пов'язаною з Україною.

У радянській історичній науці проблема італійських військовополонених як предмет конкретного наукового студювання не досліджувалася та й не могла досліджуватися з ідеологічних міркувань. Чи не єдиним аспектом, частково пов'язаним із проблемою «російського полону», який хоча б поверхово висвітлювався в окремих працях, стала тема «фронтового антифашизму» в італійській армії [17]. Уже в часи перебудови світ побачила монографія В. Сафронова [16].

Протягом останніх двох десятиліть ситуація з вивченням проблеми історії італійців у радянському полоні змінилася зовсім мало. Низка сучасних російських праць містить фрагментарні фактичні відомості про кількість італійців, полонених на радянсько-німецькому фронті [18; 15; 14]. Нині чи не єдиним у пострадянській російській історіографії спеціальним дослідженням про трагедію італійських військовополонених на Східному фронті залишається невеличка за обсягом стаття відомого військового юриста та історика В. Галицького [12].

Досить обмежено й до того ж тенденційно проблема трагічної долі полонених солдатів і офіцерів експедиційного корпусу та 8-ї армії в радянських таборах висвітлена в італійській та британській історіографії 50-х – 80-х рр. XX ст. [20–22; 11] Справді нового дихання темі історії італійських військовополонених у СРСР надали дослідження М.Т. Джусті [19; 13]. На такому історіографічному тлі практично недослідженою сторінкою історії радянського полону італійських бранців залишається їхнє перебування в таборах для військовополонених на території України.

Остання обставина певною мірою й визначає наукову актуальність і мету нашого дослідження, що є чи не першою спробою з'ясувати низку важливих питань порушеної проблеми, що стосуються чисельності італійських бранців у таборах ГУПВІ¹ МВС СРСР для військовополонених на території України в 1946 – 1954 рр., причин і конкретних обставин їхнього утримання, особливостей репатріації цього контингенту військовополонених на батьківщину.

* * *

За даними, що їх наводить у своєму дослідженні В. Галицький, станом на 5 березня 1944 р. у радянських таборах перебувало 10 624 італійці [12, 119]. У середині травня 1945 р. на збірних пунктах, у таборах і спецшпиталях розміщувалося 19 889 військовополонених італійців [7, 205]. Станом на 27 червня 1945 р. чисельність італійських бранців зросла до 20 519 осіб (із них: 3 генерали, 672 офіцери, 19 844 солдати й молодші командири) [7, 217–218].

13 серпня 1945 р. Державний комітет оборони (ДКО) СРСР ухвалив Постанову № 9843сс «Про звільнення та повернення на батьківщину 708 тис[яч] військовополонених рядового та унтер-офіцерського складу» [8]. На виконання рішення директивного органу того ж дня нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія підписав наказ № 00955 «Про звільнення частини військовополонених із таборів НКВС і спецшпиталів». Адміністрації режимних установ до 15 жовтня 1945 р. мали звільнити й відправити на батьківщину 19 640 військовополонених італійців рядового та унтер-офіцерського складу [7, 801–802]. Аби ще раз уточнити порядок

¹ Головне управління у справах військовополонених та інтернованих створене 19 вересня 1939 р. в структурі НКВС СРСР як Управління у справах військовополонених (до з липня 1940 р – Управління у справах військовополонених та інтернованих; з 11 січня 1945 р. – Головне управління у справах військовополонених та інтернованих; з 20 червня 1951 р. – Управління у справах військовополонених та інтернованих) – внутрішній структурний підрозділ НКВС (МВС) СРСР, що опікувався розміщенням, утриманням, трудовим використанням, політичною та ідеологічною обробкою військовополонених. Керівники: П.К. Сопруненко (вересень 1939 р. – лютий 1943 р.); І.А. Петров (лютий 1943 р. – січень 1945 р.; жовтень 1949 р. – листопад 1950 р.); М.С. Кривенко (лютий 1945 р. – лютий 1947 р.); Т.Ф. Філіпов (лютий 1947 р. – жовтень 1949 р.); А.З. Кобулов (листопад 1950 р. – січень 1952 р.); Розформовано 14 березня 1953 р. у зв'язку з реорганізацією МВС СРСР [Див. докл.: Потильчак О.В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954): Монографія / О.В. Потильчак. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004].

і процедуру репатріації військовополонених цих категорій на батьківщину, заступник союзного наркома внутрішніх справ генерал-полковник В.В. Чернишов 13 вересня 1945 р. направив своїм підлеглим спеціальну директиву. У документі наголошувалося, що звільненню з таборів і репатріації на батьківщину підлягають усі військовополонені італійські солдати й молодші командири незалежно від їхнього фізичного стану. За директивою не підлягали репатріації лише інфекційні хворі, особи, що служили в каральних органах, військовій розвідці, а також підозрювані чи звинувачені у вчиненні військових злочинів на окупованій території. Репатрійованих мали забезпечити харчуванням у дорозі, одягнути в придатні для носіння трофейної однострої, розмістити в ешелонах винятково за національною належністю, а хворих бранців перевезти спеціальними санітарними потягами [7, 808].

8 січня 1946 р. нарком внутрішніх справ С. Круглов підписав наказ № 0015 «Про звільнення з таборів і спеціальних шпиталів частини військовополонених». Усіх зібраних в окремих таборах італійських бранців (окрім офіцерів, службовців каральних і розвідувальних органів, а також військових злочинців) мали передати для повернення на батьківщину. Вивозили їх додому через табір репатріації № 186 (с-ще Люстдорф Одеської обл.) [10, 281]. 5 квітня 1946 р. міністр внутрішніх справ СРСР С.Н. Круглов повідомляв, що в таборах його відомства ще перебувало 976 військовополонених солдатів і офіцерів італійської армії. Водночас МВС СРСР вважало за доцільне звільнити з таборів і репатріювати на батьківщину офіцерів італійської армії у званнях до капітана включно. Винятки становили тільки працівники розвідувальних органів або ж особи, підозрювані у вчиненні військових злочинів на окупованих територіях [7, 259].

Практичну реалізацію власної пропозиції С. Круглов розпочав уже за кілька днів. 4 квітня 1946 р. міністр підписав розпорядження, відповідно до якого підлегли у термін до 15 квітня повинні весь загальний військовополонених італійців – солдатів, молодших командирів і офіцерів (до капітана включно), окрім нетранспортабельних хворих, есесівців, карателів, розвідників і військових злочинців, сконцентрувати в одеському таборі № 159 для їхньої наступної передачі органам репатріації. Перевозити потенційних репатріантів до Одеси табірні адміністрації мали тільки невеликими партіями, пасажирськими потягами в супроводі спеціального конвою. Перед відправленням військовополонених одягали в придатні для носіння однострої, а також забезпечували харчами в дорогу. Начальнику УМВС Одеської області генерал-майору С. Шемени наказувалось організувати прийом, розміщення та утримання військовополонених італійців у стаціонарному таборі № 159 в Одесі, у якому вони мали перебувати до відправлення в табір репатріації № 304 (м. Сігет, Румунія) [10, 304]. У травні 1946 р. 740 італійських бранців (із загальної чисельності військовополонених цієї категорії – 905 осіб) чекали репатріації в Одесі [7, 267].

Частину італійців, відносно яких оперативні органи таборів мали певні підозри щодо участі у військових злочинах, МВС СРСР вирішило сконцентрувати в київському стаціонарному таборі для військовополонених № 62. Відомо, що в середині квітня 1946 р. 30 італійських полонених уже перебували в цій режимній установі [1, 1].

24 квітня 1946 р. керівництво МВС СРСР надіслало для виконання на місця директиву № 102 «Про вивезення з таборів МВС військовополонених ненімецької національності». Виконуючи директиву адміністрації, оперативні служби таборів і спецпиталів для військовополонених затримали від репатріації сотні італійських бранців, які й далі утримувалися в таборах. Аби мати вагомні аргументи на користь затримки від репатріації цих осіб, а також вивчити питання щодо доцільності їхнього подальшого утримання в таборах, заступник МВС СРСР 22 травня 1946 р. черговою директивою вимагав від своїх підлеглих на місцях негайно зібрати на італійців усі можливі компрометуючі матеріали. Затриманих від репатріації через хворобу пропонувалося ще раз перевірити, а також « <...> ужити всіх заходів для якнайшвидшого оздоровлення цієї категорії <...> військовополонених <...>» [7, 813].

Упродовж квітня-вересня 1946 р. десятки італійських бранців із стаціонарних таборів для військовополонених № 27 (м. Красногорськ Московської області), № 29 (м. Пахта-Аральськ Казахської РСР), № 59 (с-ще Уварівка Московської області, РРФСР), № 171 (м. Суслонгер Марійської АРСР) і № 199 (м. Новосибірськ, РРФСР) опинилися в таборах для військовополонених на території України – у Києві та в Одесі. Одеський стаціонарний табір МВС СРСР № 159 за домовленістю між керівництвом спецслужби та Управлінням Уповноваженого з репатріації Ради Міністрів СРСР був визначений як базовий транзитно-перевалочний пункт південно-західного напрямку репатріації військовополонених та інтернованих іноземців – підданих Румунії, Болгарії, Греції, Італії та Югославії. Причина, через яку італійські бранці опинилися в Києві, є безпідставною. Масштабна передислокація частини контингенту італійських військовополонених із віддалених таборів до кордону не обійшлася без певних, з погляду радянських спецслужб, «помилочок» і «ексцесів». Траплялося, що до списків на репатріацію потрапляли особи, які підозрювались у скоєнні військових злочинів на окупованій території СРСР. Відправлені по етапу бранці раз по раз намагалися нелегально вивезти на батьківщину листи чи інші письмові послання товаришів, які ще залишалися в полоні. 4 травня 1946 р. начальник УМВС в Одеській області генерал-майор С. Шемена отримав телеграму, у якій повідомлялося, що відправлений до Одеси з табору № 29 (м. Пахта-Аральськ Казахської РСР) капітан Гвідо Музітеллі « <...> є учасником звірств <...>». У зв'язку з цим заступник начальника оперативно-чекістського відділу ГУПВІ МВС СРСР генерал-майор І.С. Павлов просив своїх одеських підлеглих негайно заарештувати італійського офіцера та забезпечити його охорону [1, 2].

17 червня 1946 р. в Одесі отримали ще одну термінову телефонограму. Начальник оперативно-чекістського відділу ГУПВІ МВС СРСР генерал-лейтенант А. Кобулов застерігав С. Шемену, що під час відправки з табору № 171 (м. Суслонгер Марійської АРСР) до Одеси групи потенційних репатріантів-італійців їхні товариші доручили старшому лейтенанту Іво Еметту та лейтенанту Джузеппе Конджанію нелегально передати на батьківщину лист, адресований одному з колишніх членів італійського парламенту. Московський посадовець просив керівника одеського УМВС ретельно обшукати обох бранців, а підозріле листування вилучити [1, 4]. Хоча зміст дописів і щоденників, про які йшлося у телеграфно-телефонному діалозі радянських органів

військового полону, і залишився невідомим, маємо підстави стверджувати, що в них порушувалася актуальна для всіх італійських бранців проблема – затягування радянською стороною репатріації на батьківщину військовополонених – уродженців і мешканців Апеннінського півострова. Що ж стосується щоденників, то влада не могла допустити проникнення за кордон жодної інформації про реальність становища в радянських таборах для військовополонених.

Поки тривало «контрабандне листування», до Одеси рейсовими потягами й далі звозили італійських військовополонених. Коли бранці були вже в дорозі, в Оперативному управлінні ГУПВІ МВС СРСР у Москві зрозуміли, що серед потенційних репатріантів є особи, відпускати яких на батьківщину спецслужби наміру не мали. 20 червня 1946 р. за підписом згаданого А. Кобулова до Одеси надійшло лаконічне розпорядження: «Прошу затримати відправку до Італії етапованих 10 червня 1946 р. із Казахстану в табір № 159 військовополонених італійців – учасників звірств <...>. Про виконання прошу повідомити» [1, 5]. Доповідаючи в Москву про затримання прибулих, С. Шемена скаржився на відсутність в Одесі перекладачів з італійської мови і просив повідомити, чи, часом, не в їхньому таборі буде проводитися слідство [1, 10].

Деяким італійським бранцям не вистачило зовсім небагато, аби пройти фільтраційне сито таборів і опинитися в зоні недосяжності радянських органів військового полону. Так, 9 червня 1946 р. під час зупинки у Вінниці спецешелонів із військовими репатріантами, які прямували з Одеси до табору репатріантів-транзитників № 304 (зал. ст. Сігет, Румунія), з потягів зняли двох італійців. Чезаре Скелембрі і Гуїріно Баккі були затримані та ув'язнені в карцері тамтешнього табору для військовополонених № 253 [1, 13]. В очікуванні вказівок із Києва й Москви вінницьке табірне начальство, порушуючи всі можливі відомчі інструкції, майже три місяці тримало в умовах суворого режиму двох знятих з потяга бранців. Начальник УМВС у Вінницькій області полковник І. Гребченко двічі (12 липня та 1 серпня 1946 р.) звертався до керівництва республіканських і союзних органів військового полону з проханням прояснити ситуацію щодо доцільності утримання обох італійців у табірному карцері, а також просив направити до Вінниці перекладача з італійської мови та агентурно-слідчі матеріали на затриманих осіб [1, 12, 14]. Проблема з вирішенням долі бранців стає зрозумілою, якщо взяти до уваги той факт, що в керівництві ГУПВІ МВС СРСР до кінця серпня 1946 р. не було ухвалено конкретного рішення щодо місця концентрації нерепатрійованих військовополонених італійців. Лише в останні дні літа 1946 р. за розпорядженням із Москви обох затриманих етапом відправили до Києва [1, 15].

Восени 1946 р. радянське керівництво вирішило повернути із СРСР на батьківщину решту італійських полонених. Додому планували відпустити навіть тих, кого раніше забудь-яких умов утримували від репатріації – офіцерів та осіб, які служили у спеціальних каральних, розвідувальних і контррозвідувальних формуваннях. 18 жовтня 1946 р. заступник міністра внутрішніх справ СРСР генерал-полковник В. Чернишов і заступник начальника з тилу Збройних сил СРСР генерал-полковник В. Белокосков направили підлеглим інстанціям спеціальне розпорядження. Документ стосувався не лише італійських військовополонених – репатріації на батьківщину

підлягали також бранці ненімецького походження близько 40 національностей. У 15-денний термін адміністрації таборів і спеціальних шпиталів мали вивезти всіх італійців до Одеси та Києва. За відпрацьованою схемою перевезення потенційних репатріантів мало відбуватися пасажирськими потягами під спеціальною охороною. Щасливчиків одягли у пристойні однострої та забезпечили харчами в дорогу [10, 350].

10 лютого 1947 р. уряд Італії підписав із країнами – членами Антигітлерівської коаліції – Мирний договір, стаття 71 якого передбачала, що « <...> італійські військовополонені мають бути репатрійовані якнайскоріше відповідно з угодами між окремими державами, що утримують цих військовополонених, та Італією <...>» [9, 58–59]. Однією зі сторін, що підписала угоду, був і Радянський Союз. Факт підписання угоди накладав на керівництво СРСР певні зобов'язання, відверто ігнорувати які було все важче. Проте навіть за таких умов остаточна репатріація італійських бранців на батьківщину затрималася на роки.

На підставі вже згаданого нами жовтневого 1946 р. рішення радянського керівництва з табору МВС СРСР для військовополонених № 62 на батьківщину було відправлено 19 раніше затриманих від репатріації італійських бранців. На жаль, і цього разу очікування були марними: зустрічі з рідними на батьківщині залишилися у мріях більшості італійських мешканців табірних бараків, які й надалі утримувалися в Києві. Станом на 14 квітня 1947 р. у 4-му табірному відділенні режимної установи № 62 все ще перебувало 19 військовополонених [1, 117]. У серпні поточного року у таборі вже було 17 італійських бранців [1, 164]. 24 вересня 1947 р. у київському спецшпиталі для військовополонених № 1035 (с-ще Пуща-Водиця) помер затриманий від репатріації та етапований до Києва з табору № 171 (м. Суслонгер Марійської АРСР) італієць Італо Станіно [1, 182].

Через рік після підписання Мирного договору з Італією невизначеність ситуації з частиною італійських військовополонених, які все ще перебували в радянському полоні, і далі загрожувала протестами бранців, що все частіше набували організованих форм. 20 липня 1948 р. центральна московська газета «Правда» опублікувала статтю під назвою «Фашистські фальсифікатори та їх покровителі». Колективне читання цієї публікації в колі італійських бранців київського табору № 62 завершилося неочікуваним протестом. Як згодом пояснювали його причини оперативні працівники, « <...> італійці зрозуміли статтю <в газеті «Правда»> так, що вони затримані від репатріації за злочини і мають бути віддані під суд <...>» [1, 278].

Є підстави стверджувати, що згадана акція протесту стояла в одному ряду з іншою подією. У липні 1948 р. група із 15 італійців відмовилася виходити на роботу, оголосила страйк і голодування. Голодний страйк у 9-му табірному відділенні тривав упродовж 8 днів [1, 315]. Імовірно, спочатку цей табірний «ексцес» був сприйнятий оперативниками УПВІ МВС Української РСР як шанс водночас покінчити з надодливими італійськими бранцями, відправивши їх за колючий дріт північних таборів за звинуваченням в організованому груповому саботажі. Інакше, як можна пояснити той факт, що вже в другій декаді липня 1948 р. заступник міністра внутрішніх справ України генерал-майор А. Булига надіслав до Москви поспіхом зібрані слідчі матеріали з пропозицією

притягнути до кримінальної відповідальності «за саботаж на виробництві» всіх без винятку учасників акції протесту.

В Оперативному управлінні ГУПВІ МВС СРСР збагнули, що такий поспіх може ще більше зашкодити й без того зіпсованому міжнародному іміджу країни, а тому вирішили шукати поради в Головній військовій прокуратурі СРСР. Помічник прокурора військ МВС СРСР полковник Леонов пояснив своїм колегам-оперативникам, що віддавати під суд за саботаж одразу 15 військовополонених, та ще й по «груповій справі», є вкрай недоцільним та непрофесіональним і лише зашкодить виконанню завдань, поставлених перед ГУПВІ МВС СРСР у роботі з італійськими військовополоненими. Натомість прокурорський працівник радив «<...> виділити 3-5 призвідників-організаторів і судити <...>». Прислухавшись до цієї поради, заступник начальника Оперативного управління ГУПВІ МВС СРСР просив керівництво МВС Української РСР доручити оперативному відділу табору № 62 «<...> провести ретельне, кваліфіковане розслідування у справі 3-5 призвідників-організаторів італійців і весь матеріал обвинувальними висновками, санкціонованими прокурором військ МВС УРСР, до 1 серпня ц<ього> р<оку> надіслати в Оперативне управління ГУПВІ МВС СРСР <...>» [1, 304].

Немає підстав стверджувати, що адміністрація та оперативники київського табору з ентузіазмом узялися за виконання наказу московського керівництва, адже, як ніхто інший, усвідомлювали всю його проблемність. За відведений для слідства короткий час зібрати компрометуючі матеріали на людей, єдиною провиною яких було бажання вийти на свободу, виявилось неможливим. Про це свідчить датований 4 серпня 1948 р. лист-нагадування про необхідність якнайшвидшого виконання дорученого завдання, надісланий з УПВІ МВС УРСР на адресу заступника начальника табору № 62 [1, 306]. Письмове нагадування, мабуть, справило вплив – уже за два дні документи на звинувачених у справі італійських військовополонених-саботажників з'явилися на столі прокурора військ МВС Київської області. Проте останній розчарував своїх колег із суміжного відомства, відмовивши в санкції на арешт звинувачених і пославшись при цьому на вказівку Головної військової прокуратури СРСР [1, 307].

Справа остаточно затягнулася. Ні в серпні, ні навіть у вересні 1948 р. працівники оперативного відділу табору № 62 слідство завершити не змогли. Тільки 16 жовтня поточного року на адресу заступника начальника Оперативного відділу УПВІ МВС Української РСР майора І. Дурнякова надійшов лист, у якому повідомлялося про допит трьох «найактивніших і злісних саботажників», до числа яких потрапили сержанти Леліо Дзокай, Чезаре Скелембріт і рядовий Джакомо Сардіско. Підтвердивши власні попередні свідчення, усі троє фігурантів інспірованої спецслужбістами «справи» відмовилися визнати себе винними в саботажі, не вказали на жодного із своїх товаришів і відмовилися підписувати протоколи допиту. Стало остаточно зрозумілим – слідство зайшло в глухий кут. Щоправда, певні підстави для оптимізму київським оперативникам залишала одна обставина. Під час інспірування справи фігурантів про саботаж на виробництві слідчі звернули увагу на те, що нечисленні

компрометуючі матеріали на цих осіб стосуються їхнього перебування на окупованій території Воронежської області Росії. Ухопившись за цей факт, адміністрація табору № 62, щоправда безуспішно, пропонувала своєму республіканському керівництву порушити перед Москвою питання про доцільність перевезення більшості цих італійських бранців до стаціонарного табору МВС СРСР № 82 у Воронежі [1, 315].

Черговий спалах протестних настроїв у колі затриманих від репатріації італійських бранців табору № 62 документи оперативного відділу УПВІ МВС Української РСР фіксують у вересні 1949 р. Спричинила їх опублікована в радянській пресі заява Уповноваженого Ради Міністрів СРСР з репатріації генерала-полковника П. Голікова про повне завершення репатріації військовополонених італійців із території СРСР. Найбільшим «ексцесом», що трапився в цьому зв'язку, стало голодування, оголошене військовополоненим майором італійської армії Альберто Маса. Жодні умовляння табірної адміністрації результату не дали – бранець і далі утримувався від їжі. Як пояснював у спеціальному повідомленні своєму керівництву заступник начальника табору, військовополонений відмовився припинити голодування «<...> під приводом невіри в своє повернення на батьківщину, а тому <з його слів> він не бажає більше жити <...>». Фінал цього протесту виявився цілком очікуваним – знесиленого бранця було відправлено до шпиталю [1, 163].

26 квітня 1948 р. на ім'я заступника начальника УПВІ МВС Української РСР майора державної безпеки О. Максютенка надійшов підписаний заступником начальника табору № 62 висновок із пропозицією репатріювати на батьківщину 22 італійських бранців. Хоч як наполягали оперативники й слідчі, проте їм так і не вдалося знайти жодних компрометуючих матеріалів на полонених. У цій групі репатріантів нарешті мали відбутися на батьківщину: колишній військовий капелан дивізії гірських стрільців «Юлія», старший лейтенант Джованні Бреві; бранець нацистських і радянських таборів рядовий Антоніо Сантаніело; старший сержант Спартак Спольвероні; лікар-хірург лейтенант Енріко Реджинато, а також колишній командир однієї з рот піхотної дивізії «Сфорцеска» капітан Джузеппе Іолі [1, 199]. Проте «одіссея» наших героїв у радянському полоні на цьому не завершилась. Ще понад місяць спецслужби й чиновники Міністерства закордонних справ СРСР встановлювали та перевіряли факт належності репатріантів до громадянства Італії [1, 228]. Як виявили оперативники, один із кандидатів на репатріацію – Пауль Кроаті, хоча й виявився етнічним італійцем, проте мав громадянство Німеччини, служив у Вермахті у військовому званні оберєфрейтора [1, 238].

Необхідно зазначити, що в статистиці чисельності італійських військовополонених на території України у другій половині 1948 р. автором виявлено деякі розбіжності. За даними довідки «Про наявність іспанців та італійців у таборах МВС на Україні», станом на 1 серпня 1948 р. у режимних установах УПВІ МВС УРСР утримувалося 28 італійців. Із них: у київському таборі № 62 перебувало 28 затриманих від репатріації бранців, а в таборі № 159 в Одесі – 7 військовополонених, які вже пройшли фільтрацію та очікували відправлення на

батьківщину [1, 285]. Водночас у виявленій нами в тій же архівній справі «Довідці про утримання військовополонених італійців у таборі МВС № 62» йдеться про те, що на зазначену вище дату в таборі перебувало 25 осіб етнічних італійців, з яких двоє – австрійські громадяни [1, 277].

У 1949 р. репатріація небагатьох залишених у таборах колишніх італійських військовослужбовців не проводилася, а в київській режимній установі № 62, як і раніше, тривала поточна концентрація та фільтрація військовополонених різних національностей, що вказали на своє італійське громадянство. За даними «Акта перевірки агентурно-оперативної роботи табору № 62», станом на 15 березня 1949 р. у його відділеннях, а також у спеціальному шпиталі № 2686 (м. Біла Церква) утримувалося 37 військовополонених – громадян Італії. Більшість із них становили бранці німецької (15 осіб) та австрійської (14 осіб) національностей, а 8 бранців значилися в статистиці УПВІ МВС УРСР як особи «інших національностей» [2, 365].

У датованому 1 грудня 1952 р. підсумковому звіті Управління Уповноваженого Ради Міністрів СРСР з репатріації стверджувалося, що за період 1945 – 1951 рр. на батьківщину було вивезено 18 940 військовополонених та інтернованих італійців. При цьому динаміка репатріації представлена таким чином: за 1945 р. додому повернулося 15 983 бранці; у 1946 р. – 2 723 особи; за 1947 р. – 27 осіб; у 1948 р. – 13 військовополонених та інтернованих; у 1949 р. – репатріація італійців не проводилася; 1950 р. додому повернулося 167 бранців, а наступного року – 27 осіб [7, 896–899]. Офіційні дані ГУПВІ МВС Союзу РСР демонструють дещо інші цифри репатрійованих італійців. Так, станом на 1 лютого 1947 р. на батьківщину було репатрійовано 21 076 італійських військовополонених [7, 830]. У доповідній записці про результати роботи з іноземними військовополоненими та інтернованими, датованій 24 травня 1950 р. і направленій С. Кругловим членам радянського уряду, зазначено, що протягом 1945-1950 рр. з режимних установ МВС на батьківщину було репатрійовано 21 097 військовополонених італійської армії [10, 530].

У 1950 – 1954 рр. табори МВС СРСР для військовополонених на території Української РСР активно використовувалися як транзитні з метою проведення фільтрації та подальшої репатріації на батьківщину невеликих груп етнічних італійців і громадян Італії. 8 жовтня 1950 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила Постанову № 4206-1780с «Про репатріацію із СРСР 26 італійських громадян». У підписаному на виконання цього рішення наказі МВС СРСР його керівник С. Круглов ставив перед підлеглими чітку вимогу: « <...> Звільнити в жовтні 1950 р<оку> з табору № 62 і спецшпиталю № 5807 і репатріювати з СРСР 26 військовополонених та інтернованих італійських громадян <...>». Поверненню на батьківщину підлягали 23 колишні солдати Вермахту – уродженці та мешканці Південного Тіролю, двоє італійських вояків і один етнічний італієць зі статусом інтернованого. Репатріацію італійських громадян передбачалося провести за звичною схемою – через табір Управління уповноваженого РМ СРСР із репатріації в румунському місті Сігет [6, прим. 21, 1–3].

Після повернення на батьківщину більшості військовополонених угорців, румунів, австрійців, італійців, бранців інших нечисленних національних контингентів

київський №62 та одеський №159 стаціонарні табори практично знелюдніли. 16 грудня 1950 р. союзний міністр внутрішніх справ С. Круглов підписав наказ № 00716 про розформування до 30 січня 1951 р. обох режимних установ. У Києві МВС залишилося діючим лише табірне відділення № 2 у приміському селищі Дарниця, підпорядковане безпосередньо Відділу у справах військовополонених та інтернованих МВС УРСР. Контингент бранців використовували на будівельних роботах місцевих підприємств легкої промисловості УРСР [5, прим. 80, 1–2]. Утримували тут різномовну й багатолику громаду військовополонених, серед яких були транзитні репатріанти, засуджені й ті, що перебували під слідством, а також військовополонені, затримані від репатріації через хворобу, оперативний інтерес, політичні чи ідеологічні мотиви.

У грудні 1953 р. до табірному відділення № 2 МВС Української РСР надійшла нова партія італійців-репатріантів. Це були військовополонені, зняті з потягів на залізничній станції Чоп, а також бранці, які раніше утримувалися в спеціальному табірному відділенні для іноземців «Волголага» (Ярославська область, РРФСР). 12 січня 1954 р. 18 італійських громадян було вивезено з Києва на батьківщину [3, 2, 9]. Остання організована група репатріантів-італійців покинула табірне відділення в передмісті Києва 9 лютого 1954 р., а наступного дня зона табору знелюдніла [4, 57–58].

Наведені нами фактичні дані спростовують твердження російського дослідника В. Галицького, про те, що «... до травня 1950 р.<оку> всі італійські військовополонені були репатрійовані додому...». Останнім військовополоненим італійцем, який залишив територію Української РСР тільки 12 вересня 1956 р., був душевнохворий А. Тонет. Трапилося так, що в період ліквідації табірному відділення № 2 МВС УРСР у січні-лютому 1954 р. він разом з іншим бранцем перебував на стаціонарному лікуванні в Київській психіатричній лікарні імені І. Павлова [3, 91]. На думку В. Галицького, про цю людину просто забули, а через два роки випадково виявили й репатрїювали на батьківщину [12, 126]. Так непомітно добігала свого кінця драматична історія перебування італійських військовополонених у радянських таборах на території України.

Отже, розміщення чисельно обмежених груп полонених італійців у таборах на території Української РСР у 1946 – 1954 рр. викликане необхідністю реалізації органами радянського військового полону і спецслужбами СРСР низки специфічних прикладних завдань, що вирішувалися в умовах репатріації військовополонених на батьківщину. Південно-західне прикордонне положення України та розвинена транспортна інфраструктура об'єктивно зумовили вибір території республіки як транзитно-фільтраційної зони в ході проведення репатріації військовополонених італійців. Функції особливих транзитних фільтраційних центрів виконували стаціонарні табори для військовополонених у Києві та Одесі, куди затриманих від репатріації італійських бранців доправляли з інших таборів на території СРСР. Концентруючи італійських бранців у Києві, керівництво МВС, імовірно, прагнуло активізувати агентурно-оперативну та слідчу обробку цих людей, аби мати серйозні підстави для їхньої затримки від репатріації.

Джерела та література:

1. Контрольно-наблюдательное дело № 87. Т. 1. Переписка по военнопленным итальянцам (17 апреля 1946 г. – 29 ноября 1948 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі ГДА МВС України). – Ф. 5. – Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР. – Оп. 2. – Справи постійного зберігання. – Спр. 221. – 341 арк.
2. Указания оперативного отдела УПВИ МВД УССР по агентурно-оперативной работе среди военнопленных, интернированных и личного состава (1 января 1949 г. – 31 декабря 1949 г.) // ГДА МВС України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 314. – 246 арк.
3. Указания Т[юремного]У[правления] МВД СССР и переписка с лагерями МВД по вопросам репатриации и перевозки контингента (6 января 1954 г. – 27 марта 1954 г.) // ГДА МВС України. – Ф. 7. – Тюремний відділ НКВС, МВС, МОГП УРСР. – Оп. 1. – Спр. 539. – 265 арк.
4. Указания Т[юремного]У[правления] МВД СССР и переписка с лагерями МВД по вопросам репатриации и перевозки контингента. Т. 2 (23 марта 1954 г. – 30 августа 1954 г.) // ГДА МВС України. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 540. – 92 арк.
5. Приказы МВД СССР за 1950 год с № 001 по № 00300 (2 января – 9 мая 1950 г.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Оп. 1. – Справи постійного зберігання. – Спр. 235. – 66 прим.
6. Приказы МВД СССР за 1950 год с № 0603 по № 0849 (2 сентября – 30 декабря 1950 г.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 240. – 59 прим.
7. Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы / Сост. М.М. Загорюлько, С.Г. Сидоров, Т.В. Царевская / Под. ред. проф. М.М. Загорюлько. – М.: Логос, 2000. – 1120 с.
8. Материалы Государственного Комитета Обороны СССР за август 1945 г. [Электронный ресурс]: Режим доступа – <http://tashv.nm.ru/PostanovGKO/GKO194508.html>
9. Мирный договор с Италией. – М.: ОГИЗ – Государственное изд-во политической лит-ры, 1947. – 242 с.
10. Русский архив: Великая Отечественная война. Немецкие военнопленные в СССР. Документы и материалы. 1941-1955 гг. Т. 24 (13-2) / Под общ. ред. В.А. Золотарева. – М.: ТЕРРА, 1999. – 560 с.
11. Бивор Э. Сталинград / Энтони Бивор. – Смоленск: Русич, 1999. – 446 с.; ил.
12. Галицкий В. Трагедия итальянских военнопленных на Восточном фронте / В.П. Галицкий // Обозреватель-Observer. – 2008. – С. 115-127.
13. Джустини М.Т. Итальянские военнопленные в СССР, 1941-1954 / Мария Тереза Джустини; под ред. М. Талалая; пер. М. Талалая. – СПб.: Алетейя, 2010. – 272 с.
14. Италия. Враг поневоле / Автор-сост. А.Б. Ширококорд. – М.: Вече, 2010. – 352 с.
15. Мощанский И.Б. Германо-итальянские боевые операции. 1941-1943 / И.Б. Мощанский. – М.: Вече, 2011. – 288 с.

16. Сафронов В.Г. *Итальянские войска на советско-германском фронте, 1941 – 1943* / В.Г. Сафронов; Отв. ред. Г. А. Куманев; АН СССР, Отд-ние истории. – М.: Наука, 1990. – 238 с.
17. Филатов Г.С. *Крах итальянского фашизма* / Г.С. Филатов. – М.: Наука, 1973. – 492 с.
18. Филатов Г.С. *Восточный поход Муссолини* / Г.С. Филатов // *Крестовый поход на Россию: Сб. статей / Ред.-сост. М. Чернов.* – М.: Яуза, 2005. – С. 11-108.
19. Guisti M.T. *I prigionieri italiani in Russia* / M.T. Guisti. – Bologna: il Mulino, 2003.
20. Ricchezza A. *Storia illustrata di tutta la campagna di Russia* / A. Ricchezza. – Milano, 1972. – Vol. 4.
21. Valori, A. *La campagna di Russia: CSIR-ARMIR, 1941-1943* / A. Valori. Vol. 1-2. – Roma: Grafica Nazionale Editrice, 1950-1951.
22. Valori F. *Gli Italiani in Russia* / F. Valori. – Milano, 1965.

© Александр ПОТЫЛЬЧАК

ВОЕННОПЛЕННЫЕ ИТАЛЬЯНЦЫ В СОВЕТСКИХ ЛАГЕРЯХ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ (1946 – 1954 гг.)

На основе уникальных архивных документов рассматривается проблема пребывания итальянских военнослужащих в лагерях для военнопленных НКВД (МВД) на территории Украинской ССР в 1946 – 1954 гг. Впервые в исторической науке делается попытка анализа динамики численности этой категории контингента, выясняются причины и конкретные обстоятельства содержания итальянских военнопленных в «украинских» лагерях, особенности их репатриации на родину. Уточнена распространенная в специальной литературе дата завершения полной репатриации итальянских пленников советских лагерей.

Ключевые слова: Украинская ССР, итальянские военнопленные, стационарные лагеря, репатриация.

© Olexandr POTYLCHAK

THE ITALIAN PRISONERS OF WAR IN THE SOVIET CAMPS ON THE TERRITORY OF UKRAINE (1946 – 1954)

Studying the problem of being the Italian captives in POW camps within the Republic (1946 – 1954) is based on the unique document from archival fund of Department for prisoners of war and interned by the NKVD (MVD) of the Ukrainian SSR branch archives of MIA of Ukraine.

For the first time in historical science, an attempt to analyze the number dynamics in this category contingent and causes and particular circumstances maintenance of Italian

prisoners of war in the «Ukrainian» camps, the characteristics of their repatriation to their homeland was done.

Substantiates the idea that being numerically disadvantaged groups of the Italian prisoners in the camps in the Ukrainian SSR (1946 – 1954) was driven by the need to implement a number of specific applied problems that were solved in terms of repatriation of prisoners of war at home by the Soviet military captivity and intelligence of the USSR. The southwestern border position of Ukraine and developed transport infrastructure objectively determined the choice of using the republic as a transit zone in leakage during the repatriation of the Italian prisoners of war. Features of special transit centers was performed by stationary filtration POW camps in Kiev and Odessa, where detainees from the repatriation of Italian prisoners had been sent from other camps in the USSR. Concentrating the Italian prisoners in Kiev the MIA management presumably sought to intensify intelligence investigation and treatment of these people for having good reasons for their delay of repatriation.

Using a new documentary evidence the author has specified a completion date of full repatriation of Italian prisoners of Soviet labor camp which was widespread in the literature. It is established that the last organized group of the Italian returnees were sent home in February in 1954.

Keywords: *Ukrainian Soviet Socialist Republic, the Italian prisoners of war, stationary camps, repatriation.*